

Miként öltöztet a társadalom: A mindennapi önreprezentáció és a nyugati divattrendek lokális variánsai

Absztrakt

Dolgozatomban Helmuth Plessner és Max Weber elméleteiből kiindulva azt vizsgálom, hogy hogyan határozható meg az emberi öltözködés az egyén és a társadalom viszonyában. Szeretnék rávilágítani az öltözködés praktikus funkcióin túlmutató fontosságára a mindennapi életünkben. Az elméleti háttér feltérképezését követően a plessneri fogalmi keretet felhasználva bemutatom, hogy a divattrendek lokális variációinak jelensége milyen fontos szerepet játszhat fiatal emigránsok önkifejezési eszköztárában. Módszertant illetően, az első, elméleti részhez szakirodalmak feltérképezését, kigyűjtését és elemzését alkalmaztam. Dolgozatom második feléhez strukturált interjút készítettem hat, hazájából külföldre költözött fiatallal. Az interjúkból kiderül, hogy a költözés sok esetben valóban hatással van az érintettek öltözködési szokásaira.

Tartalomjegyzék:

Bevezetés.....	3
Az ember helye a világban	3
Max Weber cselekvésmélete	4
Az öltözködés a filozófiai antropológia megközelítésében.....	7
A Plessner-féle szerepfogalom	11
A lokális trendvariánsok jelensége	14
Az interjúsorozat elemzése.....	17
Konklúzió és további kutatási irányok	22
Hivatkozások	25
Felhasznált videók.....	27

Bevezetés

Az alábbiakban Helmuth Plessner és Max Weber elméleteit alapul véve fogom megvizsgálni az öltözködést mint antropológiai fogalmat az egyén és a társadalom viszonyában. Kísérletet teszek arra, hogy a szerzők fogalmi keretrendszerei alapján definiáljam és kategorizáljam az emberi öltözködés jelenségét.

A szakirodalmak feltérképezése és elemzése után, a felvázolt elméleti háttérre támaszkodva, a nyugati divattrendek helyi variációinak jelenségét tanulmányozom, és egyúttal bevezetem a *lokális trendvariáns* fogalmát.

Végül ismertetem az általam készített rövid, strukturált interjúsorozat tartalmát és konklúzióját, amelyet hat külföldre vándorolt fiatallal készítettem öltözködési szokásaikról és azok lehetséges változásairól.

Az ember helye a világban

A filozófiai antropológia egyik központi kérdése, hogy hol van az ember helye a világban, és mi különbözteti meg a többi élőlénytől. Az utóbbit illetően számos elmélet és megfigyelés született. Közismert definíció például az eszközhasználat, a nyelv- illetve beszédhasználat, de gondolhatunk akár az *animal rationale* (értelmes állat) vagy a *zoon politikon* (társadalmi állat) fogalmára is. Negatív meghatározásnak tekinthető Arnold Gehlen megközelítése, aki szerint az ember „hiánylény”, amely folytonosan változik és alakul, és második természete a kultúra, mely nélkül nem tudna túlélni. Szerinte az ember ösztönösen akar újabb és újabb tapasztalatokat gyűjteni. (Hannos és Kurucz 2021, 45.) Max Scheler szerint az ember megkülönböztető sajátsága, hogy metafizikai koncepciókat hoz létre és az egész világról gondolkodik. (Ullmann 2007b, 1012.) Természetesen a filozófusok további spekulációi arra vonatkoznak, hogy az embernek ezen tulajdonságai és képességei honnan erednek.

A rousseau-i gondolat a társadalmi környezet hatására változó emberről, amely Immanuel Kant is nagy hatással volt (Ullmann 817.), sokféle antropológiai koncepcióban él tovább.

Helmuth Plessner, aki zoológiát és filozófiát is tanult, különösen nagy hatású elméletet dolgozott ki. Plessner, amikor az ember helyét keresi a többi létező között, bevezeti a „határ” fogalmát. Az alapján különbözteti meg az élő az élettelenről, hogy az élő fenomén reagálni tud a környezetére, és határán keresztül kapcsolatban van azzal. Az élettelen létezőkre

csupán hatnak különböző külső, fizikai körülmények, például a gravitáció, a hőmérsékletváltozás, a légnyomás stb., vagy akár élőlények. Nincs tehát viszonzó reakciójuk a környezetükre. Az élőlények viszont központi szerveiknek köszönhetően, általában tudatában is vannak a fizikai határaiknak. Az ember képes mintegy meghaladni önmagát és nyitottá válik a tapasztalatszerzésre és az önkifejezésre is, ami történelmi és társadalmi jelentőséggel bír. (Britannica, 2016)

Az embernek az élőlényeken belül különleges helye van (*Sonderstellung*), hiszen az emberi egyed több, mint biológiai összetevőinek és élettani folyamatainak összessége. (Fischer 2014, 48.) Ugyanakkor nem két elkülönült princípium (test és lélek) alkalmi társulása. Plessner így, a biologizmus és az idealizmus csapdáit elkerülve, végső soron inesszencialista megközelítést alkalmaz, ugyanis másik fontos fogalma az ember jellemzése kapcsán az ún. excentrikus pozicionalitás, amely szerint az embert sajátos kettősség jellemzi: biológiai lény (test) és ennek a biologikumnak a tudatos megfigyelője is. Szerinte az ember folyamatosan e két pozíció között tranzitál, egyúttal reflektál a környezetére és megfigyeli a saját életét. Az anyagi és szellemi mivolta így nem elválasztható, sőt ezekből fakad a társadalom, a kultúra felé való nyitottsága is. A kettő közötti átmenetben rejlik maga a „személy” fogalma is. (Nemes 2015, 55-60.; Vydrová 2022, 44-45.) Ez a felfogás Gehlen megközelítéséhez képest még nagyobb hangsúlyt fektet az ember időbeliségére. Nem egyszerűen változik, alakul az ember a társadalom hatására, hanem pillanatról pillanatra változó pozícióban van.

Max Weber cselekvéselmélete

Ez a folyamatos környezetre való reagálás véleményem szerint párhuzamba hozható Max Weber szociológus gondolataival is. Weber társadalmi cselekvésről alkotott elméletében megpróbálja kategorizálni ezeket a bizonyos környezeti történésekre reagáló emberi tevékenységeket, és különbséget próbál tenni a belső és külső indíttatású megnyilvánulások között is. Definíciója szerint az olyan típusú emberi tevékenységeket nevezi társadalmi cselekvéseknek, amelyek valamilyen formában a társadalom más tagjaira vagy csoportjaira reagálnak. Ezek lehetnek passzív és aktív cselekedetek is. Néha maga a cselekvés hiánya az a tudatos döntés, amely valójában a tevékenységet a társadalomra való reakcióvá teszi. Ilyen például valami olyannak az eltűrése vagy tudatos ignorálása, ami egyébként reakciót váltana ki belőlünk. Fontos látnunk még a társadalmi cselekvés Weber szerinti definíciójának

kapcsán, hogy a cselekvésünk nem kell, hogy valami pillanatnyira reagáljon, vagy hogy azonnali reakció legyen valaki más viselkedésére vagy cselekvésére, hanem vonatkozhat korábbi cselekedetre (ilyen például a bosszúállás) vagy jövőbelire is (például szabályok, korlátozások, ígérek megfogalmazása).

Ahogy az idő, úgy a személy vagy személyek, akire vagy akikre a társadalmi cselekvés reagál, is változó, Weber szerint. Társadalmi cselekvésnek számít az is, amikor egyetlen konkrét személyre reagálunk, de az is, amikor egy embercsoportra, -tömegre. Például ha valaki tart egy előadást és csupán az motiválja ebben, hogy az előadása tetszen a közönségnek és megtapsolják, akkor ez a cselekvés az embercsoport (a közönség) jövőbeli elismerésének célja miatt definiálható társadalmi cselekvésként.

A társadalmi cselekvés egyaránt lehet befelé vagy kifelé irányuló is. Ha élettelen tárgyak várható viselkedéséhez igazodunk, akkor cselekvésünk nem társadalmi, hiába kifelé irányul. Belső cselekvés akkor számít társadalmi cselekvésnek, hogyha mások viselkedésétől függ, például izgulni egy előadás megtartása előtt társadalmi cselekvés, hiszen a közönségünk leendő reakciójának az ismeretlensége idézi elő.

Egy cselekvés akkor sem társadalmi, ha involvál másokkal való érintkezést, azonban teljesen ösztönös reakció. Ilyen például egy karambol, ahol az ütközés és a közvetlen reflexszerű megnyilvánulás maga nem társadalmi cselekvés, a történetek lereagálása azonban már nagyon is az.

Weber gondolatai alapján nem számít társadalmi cselekvésnek az sem, amikor tömegesen ugyanazt tesszük, azonban nem társadalmi, hanem belső indíttatásból. Ilyen lehet például az, amikor elered az eső, és mindenki előveszi az esernyőjét, de nem azért, mert így tesz a tömeg, hanem, hogy egyéneként ne ázzanak meg. Ha nagy tömegben vagyunk és a tömeg részeként cselekszünk, akkor az nem feltétlenül számít társadalmi cselekvésnek.

Weber a társadalmi cselekvések négy típusát különbözteti meg. Az első a célracionális által vezérelt tevékenység. Ez a cselekvéstípus a legcélravezetőbb viselkedési eszközt keresi ahhoz, hogy elérje a kívánt reakciót környezetében. Ez a legtudatosabb cselekvéstípus: aki célracionálisan cselekszik, az összeveti a számára rendelkezésre álló eszközöket a céljával, mérlegeli az egyéb lehetséges következményeket, kimeneteket, és csak ezek után jár el. Ilyen például bekenni magunkat naptejjel, hiszen ezt a leégés elkerülésének céljával tesszük.

A második típust az értékracionalitás határozza meg. Itt a cselekvésnek önértéke van, és nem befolyásolja semmiféle elvárt haszon vagy külső „jutalom”. Amikor értékracionálisan cselekszünk, általában kevésbé vagyunk tekintettel a következményre, csupán a cselekvés pozitív hozadékaért tesszük, amit teszünk. Az ilyen cselekvések mögött gyakran morális, etikai vagy akár vallásos indíttatások állnak. Hagyjuk, hogy a saját jóérzésünk és becsületünk vezéreljen. Értékracionális cselekvés pénzt adni egy hajléktalan embernek. Ezt nem azért tesszük, mert várunk cserébe valamit a másiktól, vagy hogy valamilyen hasznunk származzon belőle (sőt annak tudatában tesszük, hogy az eladományozott pénz értékével csökken a vagyonunk), azonban ilyenkor a direkt következményt figyelmen kívül hagyjuk, vagy legalábbis másodrendű szerepet kap és maga a cselekvés értéke lesz prioritás, saját morálunknak felelünk meg vele, és ezáltal az önbecsülésünk növekszik.

A harmadik az indulati-érzelmi cselekvés. Ez a típus talán a legkevésbé racionális és ritkán tudatos. Ilyenkor hirtelen indulatból, érzelmektől vezérelve cselekszünk. Indulati-érzelmi cselekvés lehet például a káromkodás vagy a sírás.

Az utolsó típus a tradicionális cselekvés, ilyennek számít minden olyan megnyilvánulás, amelyet megszokásból teszünk. Sok helyzetben nehéz lehet megkülönböztetni egy tradicionális cselekvést egy célracionálistól, hiszen a tradíciók és hétköznapijaink megszokott, rutinszerű cselekedetei gyakran valamilyen tudatos, célorientált tevékenységből erednek. Egyszerű példa lehet bármilyen vallási szokás és annak betartása. Tradicionális cselekvés tehát a templomba járás, de a reggeli fogmosás is beletartozhat ebbe a kategóriába (bár ez sok szempontból célracionálisként is értelmezhető). (Weber 1987, 53-56.)

Noha Weber átfogóan beszél a cselekvéstípusokról, és első ránézésre úgy tűnhet, minden létező emberi megnyilvánulás, amely a humán környezetre reagál, besorolható valamelyik kategóriába, mégis kirajzolódik, hogy ezek a határvonalak mind igen homályosak. Már az sem feltétlenül egyértelmű, hogy elmélete szerint mi számít társadalmi cselekvésnek és mi az, amit még belső indíttatásból teszünk.

Számomra az egyik legérdekesebb emberi megnyilvánulás, amely az állatok világában nem jellemző, azonban az emberi közösségekben és társadalmakban teljesen általános, az öltözködés. Azon gondolkodva, hogy vajon alkalmazhatók-e ezek a weberi kategóriák az öltözködésre, arra jutottam, hogy a kérdés meglehetősen bonyolult, hiszen az öltözködés

mint emberi tevékenység rendkívül komplex, így alaposabb vizsgálatot igényel és talán más keretek között eredményesebben elemezhető.

Az öltözködés a filozófiai antropológia megközelítésében

Az alábbiakban kísérletet teszek arra, hogy Helmuth Plessner gondolatainak segítségével megvizsgáljam azt a kérdést, hogy mi is az öltözködés filozófiai antropológiai megközelítésben. Érintőlegesen arra is kitérek, a kérdést tovább szűkítve, hogy miként tekinthetünk a kulturális trendek követésére az öltözködésben, azaz a divatra.

Plessner gondolatából értelmezésem szerint következik, hogy a folytonosan önmagára reflektáló szubjektum-tudat megléte képessé teszi az embert arra, hogy külső szempontú reprezentációt alkosson önmagáról. Továbbá nem csak hogy megfigyeli önmagát az ember, de társas lényként képes empatikusan viselkedni, beleértve azt, hogy képes fogalmat alkotni arról, milyennek láthatják őt a társai. Ezen elképzelés mentén pedig olyan szándékai is támadnak, hogy ezt a másokban róla kialakuló képet tudatosan befolyásolja – például viselkedése megváltoztatásával, vagy saját külleme módosításával. Ezt egyrészt rokon gondolatnak látom azzal, amit Nietzsche az „ígérni képes állat” (Nietzsche 1996, 59.) kifejezéssel fogalmaz meg, másrészt további gondolkodásra inspirál.

Míg az állatok is akarhatnak kedvezni környezetüknek vagy megfelelni bizonyos elvárásoknak, az egyrészt általában inkább ösztönös reakció, nem racionális megfontolás eredménye, másrészt pedig, az emberrel ellentétben, nem tudnak valójában a küllemükön jelentősen változtatni, maximum a környezetüket képesek alakítani.

Ez ismét Plessner gondolatainkhoz vezethet minket vissza, melyeket *A színész antropológiája* című művében ír le. Elmondja, milyen fontos művészeti ág a színészet, hiszen a képzőművészetből és zenéből egyaránt hiányzik a hús-vér ember jelenléte, ami itt viszont elengedhetetlen. Talán ezen írása az, ami miatt Plessnert leginkább besorolhatjuk a művészetantropológia gondolkodói közé. Azonban a jelen írásom szempontjából érdekesebb gondolatok ebben a szövegben azok, amelyek a színészet és a színház történelmi jelenségeit az emberek mindennapi életére vonatkozóan értelmezik. Eszerint ugyanis egyrészt érdekes gondolat, hogy valójában mindig megjátsszuk magunkat, és sosem vagyunk igazán „önmagunk”, sosem vagyunk teljesen „jelmez-telenek”, sőt még saját magunk társaságában is egy szerepet játszunk. (Plessner, 2015) Ez Weber elmélete szempontjából is érdekes lehet, hiszen szerinte csupán a társadalmi cselekvésekkor „játsszuk meg” magunkat, és persze

ilyenkor sem tudatosan. Szerinte azonban létezik olyan, hogy „belső motivációból” cselekszünk, ami Plessner színész-antropológiája alapján valójában nincs.

A Plessner-féle mindennapi „színjátzáshoz” nem csupán a gondosan megválogatott viselkedésminták használata segíthet hozzá minket, hanem a külsőnk tetszőleges formálása is. Ez megint rávilágít egy lehetséges különbségre az ember és az állat között. Míg az állat képes környezetét formálni – alkalmazkodik, fészket rak, odút fúr, gátat épít, stb. –, addig saját külsejét nem tudja jelentősen megváltoztatni. Az állat (és persze az ember is) evolúciós szempontból nem azért néz ki valahogyan, hogy „szép” legyen (ez egy szubjektív fogalom), hanem azért, hogy információt közöljön fajtársai (vagy épp ellenségei) számára. Az egészséget tükröző megjelenés (pl. szimmetria), olyan információkat közöl a többi fajtárral, hogy az adott példány reproductív, erős, stb., tehát egészséges, így továbbadandó génállománnyal rendelkezik. Az állatnak tehát nem is feltétlenül érdeke szebbnek tűnni, mint amilyen. Ellentétben állhat ez a mai emberrel, aki folyamatosan valamilyen esztétikai célhoz igazodva, „szebbnek” vagy legalábbis az adott célnak megfelelőbbnek igyekszik mutatni magát.

Az ember talán az első olyan élőlény, amely képes – és társadalmi szempontok miatt érdekében is áll – jelentősen „szebbnek”, erősebbnek, egészségesebbnek mutatni magát, mint amilyen. Ennek a modern megfelelője a smink, az öltözködés, a kozmetikai változtatások, sőt akár a plasztikai beavatkozások is. A szépnek tűnés igényében ugyanúgy van evolúciós motiváció az emberek esetében, azonban az evolúciós-ösztönös és a társadalmi-kommunikációs funkciók és motivációk a történelmi idő múlásával egyre kevésbé lesznek elkülöníthetők.

Míg a szigorú értelemben funkcionális öltözködés az embereknél véleményem szerint inkább tekinthető a környezetünk formálásának – még ha nem is szó szerinti értelemben, mivel ilyenkor a környezeti hatásokhoz alkalmazkodunk a ruházkodással: nem csak barlangba húzódik az ember, hanem lenyúzza a medve bőrét és magára ölti –, addig a társadalmi beilleszkedés érdekében a magunk „szépnek” tettetése, „csinosítása” egyértelműen a saját külsőnk formálásaként értelmezhető.

Így, ha nem is élesen, de elkülöníthető az öltözködésben két cél: egy adaptációs, tehát tág értelemben véve evolúciós, és egy társadalmi-kommunikációs (ez az, ami az állatokra talán kevésbé jellemző). Bizonyos értelemben mindkettő „funkcionális”, hiszen eszközként

szolgál az ember egyéni és faji fennmaradásához biológiai és társadalmi, kulturális értelemben egyaránt.

A két funkció egyre nehezebben elkülöníthető, ami részben annak tudható be, hogy (megint csak evolúciós okokból), a diszfunkcionalitás rémisztő és nyomasztó tud lenni számunkra, (miközben mégis vonzani tudja a tekintetet, és érdeklődést képes kiváltani az emberből). A „szép” viszont gyakran egyben funkcionális is, míg a diszfunkciót vagy a betegeset gyakran csúfnak érezzük. (Gondoljunk csak a Bosch-féle szörnyekre, melyek sorkszor „aranyos”, szemnek kellemes „darabokból” állnak, azonban diszfunkcionális egységük rémisztő, vagy Picasso képein a dekonstruált és újrarendezett elemek hatása pl. a *Guernicán*) (Picasso 1937). Mélyen belém ivódott gyerekkori emlék az, amikor a párizsi természettudományi múzeumban Csernobil területén született, összenőtt macskakölyköket láhattam kipreparálva, konzerválva. A „kiscicák” látványa boldogító kéne, hogy legyen (bár a kitömöttségük nyilván megint egy másik kérdés, de ezeket élve is rémisztőnek találtam volna), testük egybenöttsége pedig nyomasztó és félelmetes látvány volt.

A funkcionalitás és esztétikum egyvelege könnyen párhuzamba hozható a mai dizájn lényegével is. A tradicionális dizájn elsődleges célja, hogy a funkció megtartásának keretei között a tervező valami „esztétikus” hozzon létre, bátran játszva a külső alakításával. (Vannak azonban a dizájnban olyan, frissebb ágazatai is, amelyek már nem az „emberközpontú” vagy a „felhasználóbarát” titulusokra törekednek, hanem ezeknél sokkal fenntarthatóbb, hosszútávú megoldásokat kínáló, egyén helyett a társadalmat és a bolygót előnyben részesítő ötletekkel dolgoznak. Ilyen például a spekulatív dizájn is.) (Schneider 2022) Az állatok küllemében is egyfajta „dizájn” mutatkozik meg. Minden egyes vizuális elemnek és elrendezésnek oka és funkciója van, mégis különbözik mindegyik a másiktól, és mégis esztétikusnak látjuk eközben. Ezen a ponton azt is kijelenthetném, hogy ami funkcionális, azt egyúttal ösztönösen esztétikusnak is találjuk.

Ez azonban már megint leegyszerűsítés. Mi a helyzet ugyanis azzal, amit kifejezetten csúnyának vagy unalmasnak találunk, miközben az funkcionális? Ott van például a „blobfish”¹, ami egy csúf öregember fejére emlékeztethető hal, vagy akár a csupasz turkáló,² amely egy félelmetes kopasz vakond-szerűség. Használati tárgyak közt is vannak olyanok, amiket nem találunk kifejezetten „szép”-nek, azonban abszolút funkcionálisak, pl.

¹ Latinul *psychrolutes microporosus*, magyarul egyesek „kocsonyahal”-ként referálnak rá, de ez nem hivatalos megnevezés. A Wikipedia alapján, sokak szerint ez az egyik legcsúnyább állat a földön.

² Latinul *heterocephalus glaber*. Egyéb nevei: csupasz földikutya vagy csupasz vakondpatkány.

szennyvízcsövek, vagy akár bizonyos járművek. Létezik persze számtalan funkcionális, mégsem szép ruhadarab is, például a legtöbb munkaruha, vagy mondjuk túraruha, sportöltözetek stb. (Itt fontos figyelembe venni az esztétikum megítélésének nagyon erős szubjektivitását, illetve azt is, hogy még a funkcionalitás sem feltétlen egy objektív fogalom.) Szépnek találjuk azt is, ahol a funkcionalitás és esztétikum valamiféle egyensúlyban van, vagy ahol az esztétikum szolgálja a funkciót és fordítva. Bár itt gyakran az esztétikumhoz párosuló elégedettségérzés teszi teljessé az élményt, hiszen külön örömet jelent az ember számára, ha valami egyszerre szép és praktikus.

Ráadásul ha csak a funkció, a célszerűség lenne elsősorban érdekes, valamilyen szintű esztétikai plusszal, akkor például a divatiparnak sem lenne már hova fejlődnie, újulnia, hiszen ezen koncepciók alapján már kiteljesedett a divatkultúra évezredekkel ezelőtt. Erről tanúskodik például az a nadrág is, amelyet i. e. 1000 környékén gyárthattak, és amely a mai farmerek szövési technikájával készült. Hajós-lovas népek hordhatták a nadrágot, a ruhadarab az ülepén megerősített, a lábszárat jól védő, így abszolút célszerűnek mondható minden szempontból. Díszítő elemek is találhatók rajta, amelyek közvetlen célját nem ismerjük ugyan, de feltételezhető, hogy elsődlegesen esztétikai szerepük volt. Fontos azonban kiemelni, hogy ezekhez a mintákhoz hasonlóak felfedezhetők más népeknél is. (Pandey 2022) Ebből arra következtethetünk, hogy az adott ruhadarab készítői egy kulturális hagyomány részesei voltak, nem véletlenszerűen, egyéni leleményből szőtték éppen azokat a geometrikus formákat az anyagba. Ez pedig jól illusztrálja azt az állítást, hogy az öltözködés tervezése társadalmi, kommunikációs szempontokat is követ, tehát az emberi egyed úgy manipulálhatja külső megjelenését, hogy az egyéni adaptáció a környezethez (meleg, kényelmes) esztétikai elemekkel kiegészülve társadalmi szinten fontos „kommunikációs” funkciót is betölt, a ruha viselőjének kulturális hovatartozásáról és a hierarchiában elfoglalt pozíciójáról ad információt.

A szóban forgó „farmer” esetében tehát, fogalmaink alapján maga a nadrág még a környezetünk módosításának lenne betudható, hiszen önmagában csak adaptív funkciót tölt be az ember számára. A nadrágon való díszítés azonban már a kifelé irányuló, kommunikációs funkciót tölti be, így része az említett önreprezentációnak.

A történelem és társadalmak fejlődése során ez a hovatartozást jelölő kommunikatív funkció egyre fontosabb és fontosabb lett. A középkorban már hadseregek hordtak azonos szimbólumokat ruháikon, idővel pedig bizonyos színek bizonyos kultúrákban saját, egyedi jelentést is kaptak (pl. nyugaton általában a fekete a gyász színe, Izraelben a fehér).

Az öltözködéssel és a külső megjelenés tudatos és szándékos manipulálásával tehát már nem csak általánosságban „szebbnek”, azaz egészségesebbnek tudta feltüntetni magát az ember (ami megint inkább a másik ösztöneire akar hatással lenni), hanem identitását is meg tudta mutatni.

Ez ma is így van, ha a tradicionális öltözeteket nézzük, és természetesen a tradicionális öltözetek hiánya szinte ugyanolyan sokat mond. Mostanra például a nyugati kultúrán belül öltözködhetünk konzervatívabban vagy kevésbé formálisan, egészen lazán, sőt kihívóan, „polgárpukkasztóan” is. Az egyéni stílus lett az, ami „hovatartozásunkat” jelzi, a hovatartozás azonban már nem pusztán kulturális, civilizációs elemeket tartalmaz, hanem óriási hangsúlyt kap a személyiségünk vizuális reprezentálása.

Mostanra tehát az öltözködésen, sminkelésen és egyebeken keresztül megmutathatjuk személyiségünket és egyediségünket, vagy éppen egyedietlenségünket, konformitásunkat, sőt egy szubkultúra iránti feltétlen elköteleződésünket is. Kifejezhetjük femininitásunkat és maszkulinitásunkat egyaránt. A körülöttünk lévőket pedig következtetéseket tudnak levonni, mind abból, hogy milyen stílusú ruhákat szoktunk hordani, mind pedig abból, hogy milyenekben nem jelenünk meg soha.

A Plessner-féle szerepfogalom

Az önreprezentáció tehát a technológia és a társadalom fejlődésével egyre nagyobb teret kap, és egyre pontosabban leszünk képesek személyünket bemutatni, anélkül, hogy egyáltalán megszólalnánk. Plessneri kifejezésekkel élve, a „szerepeket”, amiket épp el kívánunk játszani, egyre részletesebben tudjuk már a „jelmezünk” kidolgozásával prezentálni. Már a viselkedésünk és cselekedeteink megismerése előtt, pusztán a megjelenésünk alapján egy egyre pontosabb képet kap rólunk a „néző”, jelen esetben a társadalom többi tagja.

Ennek a fajta önkifejezésnek az előnye az is, hogy nem kell minden nap ugyanúgy kinéznünk. A legtöbbünk személyisége összetett, és egyszer lehet, hogy az egyik, másszor a másik oldalát szeretnénk öltözködésünkkel megtestesíteni. Akár naponta változhat, hogy milyen „perszónának” érezzük épp magunkat, pillanatnyi hangulatunk és érzelmeink vagy számunkra fontos ideológiák alapján öltözhetünk fel.

Ez a fajta változatos önreprezentáció pedig végleg egybevág a Plessner-féle színész-antropológiában kifejtett koncepcióval. A színésznek is több szerepe van az élete során, ezek mind külső körülmények, mind a saját fejlődésével változhatnak, alakulhatnak. A

tradicionális, „hollywoodi” színjátszásban, fontos a szereppel való teljes azonosulás, amihez pedig elengedhetetlen a megfelelő ruházat. Így a színész mindig épp a megtestesítendő szerephez öltözik fel, ha a sebezhetőségét akarja mutatni, talán gyermetegebbül, ha pedig épp a maszkulinitását, akkor „férfiasabban”. A végső jelmez pedig visszahat az eljátszott szerep hitelességére. Magára nézve a színészben is minden alkalommal megerősödik a pillanatnyi szerep érzete, ráadásul a környezete is az adott szerepet reprezentáló jelmez alapján fog reagálni rá, ezzel kívülről is ráerősítve a szerep belső kiteljesedésére.

Pontosan így zajlik ez a mindennapok szintjén is. Az aznap reggel felvett ruhák által reprezentált perszóna fog minden alkalommal visszaköszönni ránk a tükörből, megerősítvén bennünk pillanatnyi „szerepünket”, és a környezetünk erre a „napi-öntudatunkra” fog reagálni a kinézetünkben kiindulva.

A választott szerep ruhák általi pontos megjelenítése és ezáltal az adott perszónával való teljes azonosulás azonban veszélyes is lehet. Hajlamos ugyanis az ember elhinni, hogy ő maga az és olyan, mint ahogyan a környezete reagál rá és bánik vele. Míg ez eredményezhet pozitív változást az önképünkben, addig könnyen belekerülhetünk egy a környezetünk által megszabott tudatállapotba saját magunkat érzékelését illetően. Ha azt érezzük, hogy egy bizonyos szerepet kell mindig eljátszanunk ahhoz, hogy a környezetünk elfogadjon, „megbolondulhatunk”, de legalábbis depresszióba eshetünk, hiszen nem tudjuk, hogyan hagyhatnánk el szerepünket, vagy éppen végleg azonosulunk vele, rabjává válunk, miközben legbelül érezzük, hogy nem ezek vagyunk valójában. Erről ír Feldmár András is az *Álom és valóság* című könyvében, ahol, akárcsak Plessner, színjátszáshoz hasonlítja a társadalmi szerepeink betöltését; „Amikor Hamletet játszom egy Shakespeare-darabban, nem érdekes, hogy az András mit akar. Ha elhatározom, hogy eljátszom a szüleim jó gyerekeit, nem érdekes, ki vagyok én. Ha megjátszom a feleségem jó férjét vagy a gyerekem jó apját, akkor senkit sem érdekel, hogy a színésznek mi az élménye. [...] Mert az, aki állandóan szerepet játszik, persze hogy depressziós. Meg akar halni, mert nem tudja elképzelni, hogyan lehet kilépni a szerepekből.” (Feldmár 2015, 22.) Veszélyes lehet tehát, ha ezeket a szerepeket egyfajta kényszerből játsszuk el a mindennapjainkban.

A psziché szempontjából ír a test, a megjelenés és az öltözködés kapcsolatáról Thomas Fuchs is a *„Testet birtokolni vagy megélt testként létezni”* című művében. Ennek külön érdekessége, hogy – amint már a cím is mutatja – Plessner fogalmaiból indul ki. Gondolata, miszerint: „A meztelenség szégyene az öntudatlan és koragyermekkori testi lét átalakulását jelenti, ami a test birtokbavételének tudatosodásával jár. A látva-lenni tudatával és a szégyen

érzetével kezdődik a reflexió vagy öntudatosság.” (Fuchs 2019, 53.) (Ennek az őselménynek a mitikus ábrázolása a paradicsomi fügefalevél, mint az első ruhadarab.) – egyaránt utal az öltözködés praktikus okain túli fontosságára, valamint arra, hogy a külvilág rólunk alkotott képét milyen szinten befolyásolja az, hogy milyen ruhákat hordunk, vagy éppen nem hordunk. Hangsúlyozza a fizikai megjelenésünk egyre növekvő fontosságát, és azt, hogy milyen mértékben meghatározó lehet mindennapjaink szempontjából, hogy hogyan prezentáljuk magunkat ruháink megválasztásának segítségével. „A test már nem egyszerűen az ember készen kapott sorsa többé, hanem projekt.” (Fuchs 2019, 58.) Mindemellett Fuchs kitér a testképzavarok, illetve a divatmodellek és testépítők eltárgyasított testiségének témájára is, mindvégig vezérfonalul használva a test és test-reprezentáció fontosságát.

Mindannyiunknak van persze egy gardróbja, amely gyakrabban és kevésbé gyakran hordott darabokat tartalmaz. Vannak, akik szinte mindennap ugyanúgy öltöznek és bizonyos dolgokat sosem hordanának, és olyanok is, akik rengeteg mindent hordanak, és csak egy pár olyan dolog van, amit soha nem vennének fel. Emellett stílusunk változik is. Mind a külső behatások, mind a fejlődésünk befolyásolhatja öltözködésünket (ahogy azt a színészeknél is említettem). A kezdeti gyermeketegen intuitív öltözködést a minket érő rengeteg élmény és tapasztalat miatt felváltja a tudatosabb ruhaválasztás. Van, akinél ez egy egészen tudatos szintet ér el, ahol mindennap külön energia megválogatni az aznapi ruhadarabokat (ez gyakran azért van, mert az illető számára ez öröm), és van, akinél szinte csak az időjáráshoz való alkalmazkodás szintjén válik tudatossá ez a cselekvés.

Ezen gondolatok alapján szeretnék Max Weberhez visszakanyarodni, hiszen definícióiból kiindulva, ő ugyan ezt nem említi, de az öltözködésünk, önreprezentációnk módja is egy társadalmi cselekvésnek mondható, csupán a weberi rendszerben nincs nevesítetten kategorizálva. Maga az öltözködés egy olyan komplex emberi tevékenység, amely a Weber által felállított kategóriarendszerben nem határozható meg egyértelműen, mert belső és külső indíttatásai, valamint különféle „racionalitásai” egyaránt vannak. Amennyiben környezetre adott reakciónak tekintjük, nyilvánvalóan vannak társadalmi és nem társadalmi vonatkozásai is.

Az itt leírt gondolatok már nagyon régóta foglalkoztatnak, és számomra úgy tűnt, a filozófiai antropológia azon része, amiről eddig olvashattam, nem látja igazán fontosnak az öltözködés jelenségét az emberek körében. Ahol szó is esik róla, általában nem említik az embert az állattól jelentősen megkülönböztető jelenséggént. Örömteli felfedezés volt

számomra Plessner azon gondolatáról olvasni *A színész antropológiája*-ban, ahol egyetértőleg idézi Gerardus van der Leeuw *A vallás fenomenológiája* című művéből a következőt: „A ruha filozófiája az ember filozófiája. Az egész antropológia a ruhafodrokban rejlik.” (Leeuw, idézi Plessner 2015) Ebben a szövegben végre olyan gondolatokra leltem az emberi öltözködést illetően, amik engem is foglalkoztatnak, és amelyekkel egyet tudok érteni. Plessner hangsúlyozza azt is, amit futólag magam is említettem, és igen fontos mozzanata az öltözködésnek, miszerint bizonyos darabok hiánya vagy akár a teljes meztelenség ugyanúgy kommunikációs funkcióval rendelkezik, mint ha valaki például egyenruhát hord. A társadalomtól való elzárkózás jeleként már hiába nem hordunk ruhákat, azzal ugyanúgy üzeni fogunk valamit embertársainknak. Plessner így fogalmaz: „Ám még a világtól elforduló ember, a szerzetes, a remete, a magánzó is szerepet játszik, amely éppen az a magatartás, amely kerüli a társadalmat és tagadja a ruhaviseletet. Ő sem csupasz, hanem olyan megtestesített egzisztencia, amely létezése mértékét, igényeit és a képalkotás tervét annak objektív értelméből nyeri el, akit megtestesít. Ő is alakít.” (Plessner 2015) A meztelen remete is szerepet játszik tehát, még hozzá a remete szerepét. Ezen gondolatok alapján pedig nehéz azzal a kijelentéssel vitatkoznunk, hogy amíg társadalomban élünk, addig mindig valamilyen szerepet játszunk és valamilyen jelmezt viselünk. Az önreprezentációnk megvalósításával és a saját „képalkotási tervünk” kivitelezésével tehát, ha akarunk, ha nem, üzeneteket közlünk embertársainkkal a saját identitásunkat illetően. Van, aki ettől szeretne és próbál elzárkózni, van, akinek eszébe sem jut ezzel foglalkozni, és olyan is van, aki a jelenséget tudatosítva megpróbálja kihasználni az így kínákozó lehetőségeket, legyen az kreativitásának kibontakoztatása vagy akár a környezetének megtévesztése.

A lokális trendvariánsok jelensége

A fent említettek alapján tehát kijelenthető, hogy személyiségünk egészen apró részleteit is képesek lehetünk bemutatni öltözködésünkön keresztül. Akár szándékosan, akár nem, de befolyásolhatjuk azt, hogy a környezetünkben lévők csupán ránk nézve milyen képet alkotnak majd rólunk. Azt gondolhatnánk, hogy Nyugaton egységes divattrendek uralkodnak, és ezeket az öltözködési sémákat követve például egy norvég és egy spanyol lány lényegében ugyanúgy fog öltözködni, ha mindketten a „nyugati” divattrendeket igyekeznek követni. Ez azonban nem feltétlenül igaz.

Ez az elméleti megfontolások fényében azért is érdekes, mert ilyen esetben valószínűleg gyakran “nem szándékos” önkifejezési eszközökről beszélünk az öltözködésben. Az adott norvég és spanyol is talán egyszerűen csak azokat a trendeket követi, amiket lát maga körül és az interneten. E két forrásból származó tapasztalatok azonban nem feltétlenül esnek egybe. Míg az internetes inspirációs forrásaik nagyrésze akár szinte teljesen egységes is lehet (hiszen nagyon sok tartalom készül angolul), addig olyan tartalmakat is fogyaszthatnak, amelyek anyanyelvükön készülnek, így a másik számára nem lennének érthetőek vagy igazán élvezhetőek. Végül pedig ott van, amit maguk körül látnak. Minden ország egy kicsit máshogy fogja értelmezni a „nyugati” divattrendeket. Ha belegondolunk, ez valójában logikus is, hiszen valószínű, hogy Norvégiában például népszerűbbek lesznek bizonyos kabát-, vagy más meleg ruházattrendek, mint mondjuk Spanyolországban. A különbségek következhetnek akár földrajzi, kulturális, vagy akár nem egyértelműen megfogható és besorolható, lokálisan releváns tényezőkből is.

A végeredmény mindenképpen az, hogy a divatnak lokális variációi keletkeznek, amelyeknek köszönhetően meg tudjuk tippelni, hogy az adott ruhákat hordó illető pontosan melyik országban vagy városban él, még akkor is, ha ez a személy nincs tudatában annak, hogy ilyen részleteket is elárul magáról, az aznap reggel kiválasztott ruhái által.

Erre a jelenségre már mások is felfigyeltek, és tettek is kísérletet a feltérképezésére. Egy taiwani kutatócsoport egy kép-alapú (mára már megszűnt) szociális média oldal (Lookbook.nu) segítségével kreált egy hatalmas adatbázist. Az oldalra a felhasználók öltözékeiket tölthették fel, lokációval együtt, így minden lényeges információ adott volt a kutatók számára. Kidolgoztak egy olyan algoritmust, amely képes kielemezni ezeket a vizuális tartalmakat. A program megmutatta, hogy az adatbázis alapján hol milyen konkrét ruhadarabok vagy színek a legjellemzőbbek, ezáltal pedig képesek voltak létrehozni egy „divat-világtérképet”. Ez a térkép, valamint a csoport által is levont tanulságok egyértelműen mutatják, hogy az utcai divat, még ha ugyanarra az alapra is épül, részleteiben mégis városról városra eltér. (Chang et al. 2017) A helyiek életvitelének és kultúrájának az esszenciája rejtőzik a lakosok mindennapi viseletében.

Erre az általam is megfigyelt és a fent említett szakirodalom által is alátámasztott jelenségre a *lokális trendvariáns* kifejezést fogom alkalmazni.

Internetes kutatásaim is megerősítették a *lokális trendvariánsok* létezését. Szerencsémre létezik jó pár olyan YouTube-os tartalomgyártó, aki városról városra utazik,

és meginterjúvol embereket az aznapi öltözkükről. Az ezekben a videókban megszólalók általában néhány szóban elmondják, mi van rajtuk aznap, esetleg azt, hogy mi honnan van (ez érdekes lehet akkor is, ha a fenntartható divat népszerűségét kutatjuk), és akár azt is, hogy mi inspirálta őket, vagy milyen stílus jellemző rájuk. Ezek a tartalmak általában szintén ráerősítenek arra a feltételezésre, hogy a fentiekben leírt lokális különbségek léteznek. Nehéz lenne azonban igazán pontos, statisztikailag megbízható kutatási alapként tekinteni ezekre a videókra és interjúkra, hiszen általában nagyon limitált, hogy egy ilyen 10-20 perces anyagra hány interjúalany fér rá, és a videók készítői szinte minden esetben csak azokat kérdezik meg, akik valamilyen szempontból különlegesen vagy feltűnően vannak öltözve, nem pedig azokat, akik teljesen átlagosan. Az sem elhanyagolható szempont, hogy az alkotó általában neki tetsző öltözetű emberekhez fog odamenni, így az ő ízlésétől is függhet, hogy végül ki kerül be a videóba. Arról nem is beszélve, hogy az utca embere közül sokan nem szeretnék megszólalni vagy arcukat adni egy idegen videójához, így aztán emiatt esnek ki majd a közzétett anyagban megjelenők köréből.

Az egyik ilyen videóban három, Bolognába költözött amerikai kérdezik meg az öltözkükről. (Maiazone 2022, 2:12) A videó készítője azt is megkérdezi tőlük, hogy változott-e a stílusuk a költözés óta, és a válasz mindhármuktól egyértelmű igen. Erre a mozzanatra felfigyelve tovább kutattam, hogy mennyire jellemző a más országba vagy vársoba költözéshez köthető stílusváltozás. Azt találtam, hogy több forrás is beszámol erről a jelenségről. Az egyik cikkben például nyolc nő beszél arról, miként változott az öltözködésük az új lakóhelyükön történő beilleszkedéssel. Természetesen az egyik legalapvetőbb, változásokat hozó tényező általában a klíma, azonban azok is jelentős különbségekről számolnak be, akiket ez nem érint. Az egyik (New York-ból Londonba költözött) nő említi, hogy nála a stílusváltozás egyik elsődleges kiváltója nem az volt, hogy jobban beilleszkedjen és elvegyüljön új környezetében, hanem éppen az ellenkezője: képviselni akarta az amerikai gyökereit, és hovatartozását valamilyen önazonos módon kifejezni mindennapi öltözkéivel. (Murray 2021) Nyilván nem meglepő, hogy valakinek egy új országba való költözés után megnő az igénye arra, hogy képviselje hovatartozását az öltözködésén keresztül, mégpedig úgy, ahogyan arra korábban nem volt „szükség”, hiszen otthon volt.

Az interjúsorozat elemzése

Dolgozatom második felében egy olyan, néhány résztvevőből álló interjúsorozatot szeretnék bemutatni, amelyet hazájukból nem kényszerből kivándorolt fiatalokkal készítettem, a fent említett kutatások hatására. Az alanyok születési országukban is szabadon öltözködhettek, és majdnem mindannyiuk esetében elmondható, hogy első ránézésre nincs jelentős eltérés az életükben érintett országok és városok divatja közt.

Fontos megjegyezni, hogy – amint néhány beszélgetésben fel is merül – lehetetlen lenne tisztán elkülöníteni azokat a motívumokat, hogy egy adott személy életében pontosan melyik öltözködésbeli változás minek tudható be. Mindenkit befolyásol ugyanis a „saját evolúciója” is, azonban ezek a szempontok mind összefonódnak és kihatnak egymásra.

A hat megkérdezettre InterjúalanyX-ként fogok hivatkozni, az anonimitás érdekében. Interjúalany1 22 éves magyar nő, aki Budapestről költözött Londonba felsőoktatási tanulmányait elvégezni, és a képzése során egy évet Taipeiben töltött. Az egyetemi tanulmányait követően is Londonban szeretne maradni. Interjúalany2 23 éves magyar-angol nő, aki Budapestről Bécsbe ment egyetemre, és egy félévet Erasmussal Utrechtben (Hollandia) töltött, jelenleg pedig mester diplomáját írja Bécsben. Interjúalany3 23 éves magyar férfi, szintén Budapestről Londonba költözött az ottani továbbtanulási és munkavállalási lehetőségekért. Ő használta a fent említett „saját evolúciója” kifejezést. Interjúalany4 24 éves magyar férfi, aki Miskolcra költözött Londonba, hogy ott végezze felsőoktatási tanulmányait. Interjúalany5 24 éves vietnámi férfi, aki Saigontól először Grinnellbe (USA, Iowa) költözött ki tanulni, egy évet részképzés keretében egy londoni egyetemen töltött, majd pedig Los Angelesben folytatta karrierjét. Interjúalany6 23 éves magyar nő, aki Budapestről Sheffieldbe (UK) költözött ki továbbtanulni.

Akik Londonba költöztek, mind megerősítették, hogy új lakóhelyükön bátrabban és szabadabban mernek öltözni, mert ott sokkal változatosabban ruházkodnak az emberek. Nehéz lenne beilleszkedni a tömegbe vagy kilógni abból, tekintve, hogy Londonban nagyon ritka az igazi „londoni”, így az sem egyértelmű, hogy valójában mi a helyi jellemző stílus. Ennek ellenére Interjúalany5 arról számol be, hogy tapasztalata szerint az angol fővárosban kevesebb színt hordanak az emberek, ami szerinte részben a hűvös, óceáni időjárásnak tudható be, amely miatt a legtöbb öltözet végső eleme egy kabát, ami pedig ritkább esetben színes. (Interjúalany5, személyes közlés, 2024. március 21.) Az előbbiekkal szintén ellentmondásban, Interjúalany1 egy olyan esetről mesél, amikor egy kinti, magyar

szállítócég munkatársa azt mondta neki, nem gondolta volna, hogy magyar, jól asszimilálódott, londoninak néz ki. (Interjúalany1, személyes közlés, 2024. március 16.)

Interjúalany4 megfigyelése azonban szintén London kulturális sokszínűségére és az ebből adódó, nehezen egységesíthető és definiálható londoni stílusra világít rá: „Rengeteg diáknál öltözködés alapján meg lehetne mondani, hogy az illető éppen francia, spanyol, olasz vagy akár angol, vagy német. De azt is, ha magyar.” (Interjúalany4, személyes közlés, 2024. március 19.) Ez az észrevétel azért is nagyon fontos számomra, mert a lokális trendvariánsok jelenségét is alátámasztja egy újabb perspektívából, nevezetesen, hogy a személyes identitáshoz kötődő helyi, nemzeti öltözködési szokások mennyiben őrződnek meg idegen környezetbe kerülve.

Interjúalany2, nagyon izgalmas információval szolgált kutatásomhoz. Megosztotta, hogy nemrég kapott egy olyan, bohém-stílusú blúzt (Ábra 1.), amelynek szabása, valamint a rajta lévő kis hímzett minták a magyar népviseletre emlékeztetik őt. Arról számolt be, hogy a felsőt itthon nem szívesen venné fel, mert úgy érzi, az őt matyó mintára emlékeztető motívumoknak itthon politikai többletjelentése lehet, és esetleg olyat kommunikálna magáról a felső viselésével, amit nem érez önazonosnak, hiába tetszik neki egyébként a konkrét ruhadarab. Bécsben azonban szívesen hordja a blúzt, azt mondja, itt nem érzi, hogy bármilyen nemkívánatos, plusz üzenetet hordozna a felső. Egyetemén ráadásul bátorítják a külföldi hallgatókat, hogy fejezzék ki hovatartozásukat, így ott talán még jól is esik neki, hogy ha szolidan is, de magyarságára emlékezteti őt a ruhadarab. Ez identitásának ugyanúgy fontos része, mint Budapesten az, hogy nem akar teljesen magyarnak tűnni. (Interjúalany2, személyes közlés, 2024. március 17.)

Ábra 1. - Interjúalany2 blúza
(Interjúalany2, személyes közlés, 2024.)

Interjúalany6 nagyon hasonló jelenségről mesélt. Elmondása szerint nemrégiben fogalmazódott meg benne az igény arra, hogy beszerezzen valami olyan, hétköznapi is hordható ruhadarabot, amely reprezentálja magyarságát. Azt mondta, gondolt már matyó hímzéses vagy arra emlékeztető darab megvásárlására is, de még hasnált, magyar csapatos

focimezeket is nézegetett az interneten, erről azonban lebeszélte magát, mert úgy érzi, nemigen tud azonosulni a magyar focidrukker-„kultúrával”, illetve nem szeretne belefolyni az itthoni „foci-politikába” sem. Amikor legutoljára hazalátogatott, egy *Budapest* feliratú sapkán is elgondolkozott. Azt mondta, ezek közül egyik ruhadarabot sem igazán venné fel Magyarországon, azonban Sheffieldben nagyon szívesen reprezentálná öltözködésén keresztül hovatartozását. „Kint [Sheffield] nulla magyar van. Ha sokan lennénk, annyira nem foglalkoztatna, hogy kimutassam, én az vagyok. Így viszont ott ez egy teljesen egyedi tulajdonságom, így szeretném, hogy tisztában legyen vele a környezetem”. (Interjúalany6, személyes közlés, 2024. április 04.)

Interjúalany6 azt is megosztotta velem, hogy romániai nagymamájától kapott egy usankát³. A bundás sapkáknak éppen nagy divatja van az interneten, mivel a *slavic girl aesthetic*⁴ egy nagyon népszerű TikTok trend. Interjúalany6 is részben a trendre való tekintettel fogadta el nagymamájától a sapkát, de azt mondja, sem ott, Romániában, sem itthon nem venné fel, Angliában viszont szívesen hordja. „Kint most ez nagyon divat, itthon viszont szerintem kinevetnének benne.” Először azt gondoltam, ezt csak azért mondja, mert úgy érzi, kint trend-követőbbek az emberek, és itthon talán kevesebben értenék, hogy ennek most divatja van, azonban kiderült, hogy nem erről van szó. Az *slavic girl* trend egy távolabbi perspektívából romanticizálja a szláv, balkán, közép-ázsiai és kelet-európai kultúrát és öltözködést, vagy legalábbis ezek egy részét. Interjúalany6 elmondta, hogy úgy érzi, kint nyugodtan hordhat ilyen üzenetű sapkát, hiszen vannak szláv/kelet-európai gyökerei, és mindenképpen sokkal közelebb áll ehhez a kultúrához, akár csak földrajzilag is, mint a legtöbb angol. Így a fejfedő hordásával ő nem valami számára ismeretlen, távoli kultúra „egzotikus” kiegészítőjét hordja, csupán trendből, hanem hovatartozásának egy apró darabját reprezentálja a viselésén keresztül. Arra pedig, hogy miért nem venné fel itthon vagy Romániában a sapkát, azt válaszolta, hogy éppen amiatt, hogy itt ez a kultúra sokkal közelebbi, szerinte az alap elképzelés egy ilyen sapkáról az, hogy csak idős nénik hordják őket télen, mindenki tudja, hogy egy átlagos szláv fiatal nő nem hord ilyeneket, és számunkra talán nincs is semmi távoli és romantikus az egészben. (Interjúalany6, személyes közlés, 2024. április 04.)

³ Az usanka, vagy magyarosan kucsma egy prémből készült, csúcsos vagy lapos tetejű, karimátlan sapka.

⁴ A *slavic girl aesthetic* vagy trend lényegében abból áll, hogy a *Moy marmeladny* című dal orosz verziójára, szörmekabátokban és -sapkáknak, illetve egyéb elegáns téli ruhákban táncolnak a videókban, ezzel romanticizálva a szláv nők öltözködését és kultúráját.

Interjúalany2 mesél arról is, hogy amikor egy félévre Utrechtbe, Hollandiába költözött, ott sokkal nagyobb motivációt érzett a divatos és tudatos öltözködésre, mint eddig máshol. Úgy vette észre, hogy ott sokkal stílusosabban öltözködnek az emberek, még akkor is, ha a praktikus szempontokkal ezt nem mindig egyszerű összeegyeztetni. Elmondása szerint Utrechtben mindenki biciklivel jár, és ő is legalább napi 40 percet töltött kerékpáron. Az ehhez társuló, gyakran esős és általában hűvös időjárás már önmagában kihívást jelenthet az ideális öltözködés kialakításában. Interjúalany2 szerint azonban az emberek a klíma okozta korlátok ellenére is képesek voltak egyszerre divatosan és praktikusan öltözködni. Azt mondja, nagyobb hangsúlyt kaptak a kisebb kiegészítők, pl. kendők, sálak, illetve a smink, amikor épp muszáj volt vízálló ruházatban biciklire pattanni. Arról is beszámol, hogy míg Bécsben nem érezte kifejezetten céljának sem azt, hogy beolvadjon, sem azt, hogy kilógjon a tömegből, vagy a helyiek közül, addig Utrechtben sikernek könyvelte el, ha minél inkább helyiinek érezte magát ruháiban. Elmondása szerint ebben erősen benne van, hogy az időjárás adta feltételek, valamint a város általános hangulata miatt őt Angliára emlékeztette a holland egyetemváros, így azt érezte, hogy angol identitása itt jobban kibontakozhat, és önazonosnak érezte a helyi divatos, mégis praktikus öltözködéshez való alkalmazkodást. (Interjúalany2, személyes közlés, 2024. március 17.)

Interjúalany5 arról mesélt, hogy amíg otthon lakott, a sportruhákat csupán praktikus funkciót töltött be a szemében, amelyet kifejezetten csak testmozgáshoz visel az ember. Mindig is szeretett azonban focit és teniszt nézni, és nyugatra költözésével fedezte fel, hogy a sportruhadarabokat sokan hétköznapi kontextusban is felveszik, sőt ennek az utóbbi néhány évben trendje is van (*bloke core*, *blokkette core*), illetve már a 90-es, valamint a 2000-es években is nagy népszerűségnek örvendtek ezek a darabok. Interjúalany5, sportszeretete révén, szívesen visel bizonyos csapatokhoz vagy sportolókhoz kapcsolódó ruhadarabokat, amelyek lehetnek akár konkrét mezek is, vagy éppen csak egy adott csapat emblematisztikus színei.

Elmondása szerint költözése óta változatosabb lábbeliket is hord. Míg Saigonban nagyon sokat hordanak strandpapucsot az emberek, főként az időjárás miatt, addig ő egyre gyakrabban vesz fel színes, szintén sportviseletet inspirálta félcipőket.

Interjúalany5 nagyon érdekes választ adott arra a kérdésemre, hogy inkább a beolvadás vagy az elvegyülés volt a célja eddigi különböző lakóhelyein. Elmondta, hogy napközben, a „munkaórákban” beolvadni szeret, még akkor is, ha munkahelye nem követel tőle semmilyen szinten formális vagy a helyi átlaghoz alkalmazkodó megjelenést, sőt még

olyankor is, amikor nincs is épp munkája. Délután vagy este, a „munkaidő” leteltével azonban szeret valami olyat is felvenni, ami kifejezetten személyiségének egy részéhez köthető. Azt mesélte, ilyenkor törekszik arra, hogy legyen legalább egy olyan részlete az öltözetének, amelyet észrevesznek az emberek, és amelyről akár kérdezik is, ő pedig ezáltal képes identitásának egy-egy apró, aznap előtérbe helyezett részletét képviselni ruháin keresztül. (Interjúalany5, személyes közlés, 2024. március 21.)

Interjúalany3 arról mesélt, hogy Londonban sokkal bátrabban mer öltözködni és több mindent felvesz, amit Budapesten nem. Azt mondta, sokszor előfordult, hogy amikor készült épp hazajönni Magyarországra, bizonyos ruhadaraboknál el kellett gondolkoznia, hogy ezeket vajon felvehetné-e otthon. Elmondása szerint mostanra már nagyjából kiélte azt a korszakot, amikor az új környezet elfogadását kihasználva igazán feltűnően öltözködött, úgy, ahogyan Budapesten nem merne. Mostanság inkább igyekszik professzionálisan és munkájának megfelelően, felnőttesebben öltözködni, azonban az még mindig elmondható, hogy kedveli a tradicionális értelemben véve femininebb ruhadarabokat. Magyarországon a férfi „szerephez” sokkal határozottabban társul az az elvárás, hogy az ember maszkulin módon öltözködjön, mint mondjuk Londonban. (Interjúalany3, személyes közlés, 2024. március 18.)

Interjúalany6 egy, a többi interjúban fel nem merült, rendkívül fontos identitásformáló szempontot is behozott: a vallást. Arról számolt be, hogy tanulmányai második évében lett egy közeli muszlim barátja, és ez a kapcsolat jelentősen közelebb hozta őt zsidóságához. Ez a téma azért jött fel, mert azt mesélte, egyetem előtt és az első évben sokat hordott miniszoknyákat és „kirívóbb” ruhákat. Ahogyan azonban saját vallásához közelebb került, megnőtt benne az igény, hogy valamivel konzervatívabban öltözködjön. „Úgy érzem, ez a stílus valójában mindig is közelebb állt hozzám, korábban viszont valamiért mégsem így öltözködtem.” (Interjúalany6, személyes közlés, 2024. április 04.)

A Plessner-féle szerepfogalom vonatkoztatható arra is, hogy miként igyekszünk megtalálni egy új környezetben a saját önazonos szerepünket. Mi a szerepünk, státuszunk az új környezetben, országban, városban. Miként igyekszünk ruháinkon, avagy mindennapi jelmezeinken keresztül megmutatni önmagunkat, és minél inkább teljességében képviselni azt, hogy kik vagyunk mi pontosan, és milyen szerepeket töltünk be környezetünkben. Szerepeket játszunk, és a szerepeink egyik legalapvetőbb kifejeződése a jelmezeink, azaz az öltözködésünk.

Véleményem szerint Plessner *A színész antropológiájában* kifejtett szerepfelfogása összefüggésbe hozható a nyugati trendvariánsok jelenségével, azon belül pedig azzal, hogy hogyan változhat meg valakinek az öltözködése egy új környezetbe kerülés által, ahol új szerepeket kaphat, vagy ahol korábbi szerepei új kontextusba kerülhetnek. Társadalmunkban egyszerre számos szerepet betölthetünk, akadhat olyan is, amit szeretnénk bizonyos környezetben eltitkolni, és olyan is, amelyet pedig éppen kihangsúlyoznánk. Egy költözéssel pedig ezek akár teljesen fel is cserélődhetnek. Ilyen például Interjúalany2 „magyarság” szerepe, amelyet hol nem szeretne hangsúlyozni, hol pedig nem bánja, ha kicsit előtérbe kerül, mint komplex személyiségének egyik részlete.

Konklúzió és további kutatási irányok

A fentiekben kísérletet tettem arra, hogy a plessneri szerepfogalmat a közvetlen környezetemben észlelt, hétköznapi öltözködési szokásokra, valamint azok változásaira vonatkoztassam. Az interjúkból kiderült, hogy sokak a költözés hatására tudatosabban kezdenek el önreflexiós eszközként tekinteni mindennapi ruházódásukra. Ez megnyilvánulhat akár egy-egy ruhadarab rekontextualizálásán keresztül, akár csak a pontosabb önkifejezés igényének megjelenése által.

Az öltözködésünk, avagy plessneri fogalommal élve, a mindennapi jelmezünk az, amelynek segítségével képesek lehetünk már egy ránk vetett pillantás alkalmával megmutatni környezetünknek azt, hogy milyen szerepeket töltünk be, milyenekre vágyunk, illetve milyeneket szeretnénk eltitkolni az adott társadalmi helyzetben. A színészeknek általában több szerepük is akad életük során, amelyek vagy egymást váltják, vagy akár időben egymással párhuzamosan is jelen vannak. Éppen úgy, ahogy életünk során a mi szerepeink is váltakoznak.

Érdekes lehet elgondolkoznunk azon is, hogy az identitás és a szerep fogalma miként kapcsolódik össze a fent kifejtettek alapján. Ruházódásunkkal identitásunk minden részletét képesek lehetünk kifejezni, akár egyidejűleg is, akár időszakosan más-más elemét kihangsúlyozva. Az identitás pedig különböző társadalmi szerepeinkből adódik össze. Valószínűleg más szerepet töltünk be családjunkban, barátaink társaságában, munkahelyünkön és így tovább, azonban mindegyik szerep részét képezi identitásunk összetett teljességének.

A vizuális kommunikáció antropológiája (Worth 1981, 185.) keretein belül még rengeteg izgalmas téma deríthető fel a divat és az öltözködés kapcsán. Az általam lefolytatott kutatáshoz közvetlenül kapcsolódik például a különböző *aesthetic*-ek és *core*-ok⁵ jelensége és népszerűsége a divatvilágban, valamint ezek kapcsolata a különböző szubkultúrákkal. (Alexa Sunshine83 2024. 3:22) Míg első ránézésre úgy tűnhet, hogy a különböző szubkultúrák sajátos öltözködési szokásainak egy modernebb változata az *aesthetic*-ek jelensége, addig mind kulturális, mind fenntarthatósági szempontból nagyon fontos különbségeket fedezhetünk fel a kettő között. Úgy gondolom, érdemes lenne ebben az irányban folytatni a kérdéskör vizsgálatát.

Ugyancsak izgalmas lehet megvizsgálni, hogy hogyan változik azoknak az öltözködése, akik kényszerből hagyják el otthonukat. Vajon ezeknek az embereknek fontosabb az, hogy otthoni kultúrájukat képviseljék a ruháik segítségével, vagy inkább igyekeznek minél jobban asszimilálódni és beolvadni új környezetükbe? Találtam egy videót egy interjúorozatról, amely tökéletes kiindulás lehet ennek a kérdésnek a kutatásához. Ezek az interjúk olyan tibeti származású emberekkel készültek, akik vagy emigrációba kényszerültek, vagy szülőföldjükön élnek ugyan, de van egy politikai nyomás a hagyományos életmódjuk feladására. Ők részben a globalizáció nyomán általánossá váló „szerepekhez öltöznek” (például utcai táncos, orvos), részben egyéni preferenciáikat jelenítik meg a smink és a ruházat eszközeivel. Közös bennük, hogy a nemzeti viseletet ünnepnapokon felveszik, hovatartozásuk kifejezésére. (Pitt Rivers Museum 2021)

További teendőim közé sorolnám azt is, hogy az eddig vizsgált jelenségeket a releváns tudományágak szempontjából is definiáljam, és ezáltal a megfelelő fogalmi keretben és módszerekkel folytathassam a kutatást. A jövőben szeretnék kitérni például arra, hogy a divat antropológia miként hajlamos megfedkezni arról, hogy a divatot és annak történetét nem csupán egy euro-centrikus perspektívából kellene vizsgálni, illetve arról, hogy a „nem-nyugati” kifejezés milyen problémákat vet fel ebben a kontextusban. (Jansen 2015) Relevánsnak tartom továbbá azt is, hogy bizonyos márkákat vagy tervezőket miként hierarchizál a divatvilág, és ezáltal hogyan lesznek képesek bizonyos ruhadarabok státuszszimbólumként és a társadalmi helyzet egyik elsődleges reprezentánsaként funkcionálni. (Kawamura 2005) Érdekes kérdés lehet, hogy a vizuális antropológia keretein belül miként sorolható be a divatantropológia, s hogyan értelmezhető a tér- és testhasználat

⁵ Az *aesthetic* és *core* jelzőket különböző interneten terjedő, gyakran rövidéletű trendek definiálására szokták használni. Például: *Fairycore*, vagy *Coastal grandma aesthetic*.

antropológiájának eszközeivel. Ígéretesnek látom további interjúk felvételét és azok elemző értékelését a fenti elméleti megfontolások fényében. A további elemzés szempontjából releváns lehet a kulturális összehasonlító pszichológia adta kontextus is.

Hivatkozások:

- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. (2016) "Helmuth Plessner". Encyclopedia Britannica, 31 Aug. 2021, URL: <https://www.britannica.com/biography/Helmuth-Plessner> (Letöltve: 2022.05.30.)
- Chang, Yu-Ting., Cheng, Wen-Huang., Wu, Bo., & Hua, Kai-Lung (2017). Fashion World Map. <https://doi.org/10.1145/3123266.3123268>
- Feldmár, András: *Álom és valóság* (1. fejezet) - A könyv 1. és 2. fejezete Feldmár András 2014 őszén „Álom és valóság” címmel tartott előadás-sorozatának anyagából készült. HVG Könyvek, 2015, 9-37.
- Fischer, Joachim (2014): Philosophical Anthropology In *Plessner's Philosophical Anthropology: Perspectives and Prospects*. Jos de Mul (szerk.). Amsterdam University Press, 41-56. URL: <https://www.jstor.org/stable/jj.3102568.5> (Letöltés: 2024.03.27.)
- Fuchs, Thomas: „Testet birtokolni vagy megélt testként létezni” (Ford. Balázs Katalin) *Nagyerdei Almanach* 2019/1. (9. évf., 18.) 49-61.
- Hannos, Gábor – Kurucz, Barnabás (2021): *Többlet- vagy hiánylény? Max Sheler és Arnold Gehlen*, Tudásmenedzsment 22. évf. 2. szám 37-51 URL: <https://journals.lib.pte.hu/index.php/tm/article/view/5131>. (Letöltés: 2022.05.30.)
- Jansen, M. Angela (2015). Fashion anthropology: Challenging eurocentricity in fashion studies'. In Fashion Tales 2015 Conference, Milánó (pp. 18-20).
- Kawamura, Yuniya. (2005). *Fashion-ology: An Introduction to Fashion Studies (Dress, Body, Culture)*. Bloomsbury Publishing.
- Murray, Georgia (2021): How my personal style changed when I relocated in: *Refinery29*, URL: <https://www.refinery29.com/en-gb/personal-style-change-relocation> (Letöltés: 2024.03.20.)
- Nemes, Z. Márió (2015): *Képalkotó elevenség – Esztétika és antropológia a humanitás határvidékén*. [Cogito Könyvek X.] ELTE BTK Filozófiai Intézet – L'Harmattan Kiadó – Magyar Filozófiai Társaság. Budapest, URL: https://www.academia.edu/75519980/Képalkotó_elevenség_Esztétika_és_antropológia_a_humanitás_határvidékén (Letöltés: 2022.05.30.)

- Nietzsche, Friedrich (1996): *Adalék a morál genealógiájához*, (Második értekezés) ford. Romhányi Török Gábor, Holnap Kiadó, 59-112.
- Pandey, Sahir (2022): „World’s oldest trousers used methods still employed by modern fashion”. *Ancient Origins*, 2022. 02. 07. URL: <https://www.ancient-origins.net/news-history-archaeology/oldest-trousers-0016468> (Letöltés: 2022.05.25.)
- Picasso, Pablo (1937): *Guernica*. [olaj, vászon]. Museo Reina Sofia, Madrid, Spanyolország.
- Plessner, Helmuth (2015): *A színész antropológiája*, ford. Besze Flóra, megjelent: 2015. ősz, Elérhető az interneten: <https://www.jatekter.ro/?p=18674> (Letöltés: 2022.05.25.)
- Schneider, Ákos (2022): Az eljövendő dolgok alakja in: *Építészforum*, URL: <https://epiteszforum.hu/az-eljovendo-dolgok-alakja> (Letöltés: 2024.03.13.)
- Ullmann, Tamás 2007a: Immanuel Kant. In: Boros Gábor (szerk.): *Filozófia*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 813-838.
- Ullmann, Tamás 2007b: 20. századi „kontinentális” filozófia. In: Boros Gábor (szerk.): *Filozófia*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 955-1051.
- Vydrová, Jaroslava (2022): Spirituality from the Perspective of Philosophical Anthropology: Against the Background of Helmuth Plessner's Conception. *Spirituality Studies* 8/1. 42-49.
- Weber, Max (1987): A társadalmi cselekvés fogalma. In: Uő. *Gazdaság és társadalom I.* KJK, 53-56.
- Worth, Sol (1981). 8. Margaret Mead and the Shift from “Visual Anthropology” to the “Anthropology of Visual Communication”. In *Studying Visual Communication* (pp. 185-199). Philadelphia: University of Pennsylvania Press. URL: <https://doi.org/10.9783/9781512809282-010> (Letöltés dátuma: 2024.04.10.)

Felhasznált videók:

- Alexa Sunshine83 (2024 március 31.) *are we over fashion aesthetics?* [Video]. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=EXBnNRT4HJQ&t=1429s> (Letöltés: 2024.04.07.)

- MAIAZINE | Maia G.V. (2022. április 4.) *What People are Wearing in Italy | street style* [Video]. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=HSfFD_VM9bs (Letöltés: 2024.03.26.)
- Pitt Rivers Museum (2021. augusztus 23.) *'Performing Tibetan Identities Photographic Portraits by Nyema Droma' interviews with participants* [Video]. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8XI4XQQxhk8> (Letöltés: 2024.04.07.)